

กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดี

วัลลี นวลหอม¹ คมเพชร คงชาติ² ทศนีย์ เสื่องามเยี่ยม² และพรสุดา สุ่มลเวช²

¹อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

²นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

* Vanlee@npru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาความสำคัญของร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดี โดยศึกษาจากศิลปะโบราณวัตถุสถานและจารึกต่าง ๆ สถาปัตยกรรมทวารวดีนั้นแต่เดิมคงเป็นเมืองขนาดต่าง ๆ ซึ่งพัฒนาขยายตัวจากสังคมครอบครัว และสังคมหมู่บ้านมาเป็นสังคมเมืองที่มีชุมชนเล็ก ๆ ล้อมรอบมีหัวหน้าปกครอง มีการแบ่งชนชั้นทางสังคม นอกจากนี้ยังมีการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่อเมืองหรือรัฐต่อรัฐ ไม่ใช่ความสัมพันธ์โดยการเมือง แต่โดยการค้า ศาสนา และความเหมือนกันทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจของชุมชนทวารวดีคงจะมีพื้นฐานทางการเกษตรกรรม มีการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างเมือง หรือการค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก ชุมชนทวารวดีเริ่มต้นแนวความเชื่อแบบพุทธศาสนา ในนิกายเถรวาท ควบคู่ไปกับการนับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ทั้งนิกายไศวนิกาย และนิกายไวษณพนิกาย โดยศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดูจะแพร่หลายในชุมชนชั้นปกครอง ในระยะหลังเมื่อเขมรเข้าสู่สมัยเมืองนคร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมทวารวดีก็ถูกรองรับโดยเขมร และในตอนท้ายคติความเชื่อได้เปลี่ยนแปลงไป

คำสำคัญ ร่องรอย, ทวารวดี, วัฒนธรรม

Dvaravati culture

Vanlee Naulhom¹, Khompetch Khongchatri², Tassanee Suangamaiam³, and Pronsuda Sumoonwech⁴

¹Instructor of Social Studies program, Faculty of Humanity and Social Sciences,
Nakhon Pathom Rajabhat University

²Students in social studies Faculty of Humanities and Social Sciences Nakhon Pathom Rajabhat
University

* Vanlee@npru.ac.th

Abstract

This academic paper focuses on the importance of traces of Dvaravati culture. By studying art, artifacts, and inscriptions, the Dvaravati society was originally a city of various sizes, which grew from the family society. And the village society to become a city society with small communities surrounded by the head of government There are social class divisions. There is also a use of religion as a tool for governing. Relationship between city to city or state to state. Not a political relationship, but by trade, religion, and cultural similarity. The economy of the Dvaravati community is based on agriculture. There is trade between cities. Or trade and exchange with people outside the community. The Dvaravati community started Buddhism. Theravada In parallel with Brahminism or Hinduism Both the Shivaism And Vaishnavism By Brahmanism Or Hinduism is prevalent among the ruling classes In the latter, when the Khmer entered the city, economy, society and culture, Dvaravati was dominated by the Khmer. And in the end, the beliefs changed

Keywords clue, Dvaravati, Culture

1. บทนำ

กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดี เจริญรุ่งเรืองขึ้นในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-16 และได้เผยแพร่อิทธิพลทางวัฒนธรรมที่รับมาจากอินเดียไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะความเชื่อในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท คำว่า ทวารวดี ปรากฏในการบันทึกการเดินทางของภิกษุจีนรูปหนึ่ง และได้เทียบคำว่า อาณาจักร โต-โล-โป-ตี้ ตามสำเนียงจีนว่า ต้อ-หลอ-โป-ตี้ ตรงกับคำว่าทวารวดี บันทึกการเดินทางของภิกษุจีน ซึ่งบันทึกไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 13 หรือเมื่อประมาณ 1300 ปีมาแล้ว กล่าวว่า เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ระหว่างอาณาจักรศรีเกษตร (ปัจจุบันอยู่ในประเทศพม่า) และอาณาจักรอิตานปุระ อยู่ในประเทศกัมพูชา ดังนั้นสามารถสันนิษฐานได้ว่าอาณาจักรทวารวดีจึงตั้งอยู่ในดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน จากการศึกษาของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าประชาชนของทวารวดีเป็นชาวมอญอพยพมาจากตะวันตกของจีนลงมาทางใต้ตามล่าน้ำโขงและแม่น้ำสาละวิน เข้าสู่พม่าตอนล่าง และดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2558)

2. ที่มาของคำว่าทวารวดี

ทวารวดี เป็นคำภาษาสันสกฤต เกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2427 โดยนายแซมมวล บील (Samuel Beel) ได้แปลมาจากคำว่า “โต-โล-โป-ตี้” (to-lo-po-ti) ที่มีอ้างอิงอยู่ในบันทึกของภิกษุจีนเฮียนจ้ง (Hiuan -tsang) ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวว่า “โกลโปติ” เป็นชื่อของอาณาจักรหนึ่งตั้งอยู่ระหว่างอาณาจักรศรีเกษตรและอาณาจักรอิตานปุระ และได้สรุปด้วยว่าอาณาจักรนี้เดิมตั้งอยู่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน และยังสันนิษฐานคำอื่น ๆ ที่มีสำเนียงคล้ายกันเช่น จวนโลโปติ

(Tchouan-lo-po-ti) หรือเซอโฮโปติ (Cho-ho-po-ti) ว่าเป็นอาณาจักรทวารวดีด้วยอาณาจักรทวารวดี เป็นที่น่าเชื่อถือขึ้นอีก เมื่อพบเหรียญเงิน 2 เหรียญ มีจารึกภาษาสันสกฤตอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 จากเมืองนครปฐม มีข้อความว่าศรีทวารวดี ศรปุณณะ ซึ่งแปลได้ว่า บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี หรือ บุญของผู้เป็นเจ้าของ(ศรี)ทวารวดี หรือ พระเจ้า ศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ อาณาจักรทวารวดีจึงเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่ามีอยู่จริง และสันนิษฐานว่าเมืองนครปฐมโบราณ น่าจะเป็นศูนย์กลางหรือเมืองหลวงของอาณาจักร (ต่อมาได้พบเหรียญลักษณะคล้ายกันอีก 2 เหรียญ ที่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และที่อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ความสำคัญของเมืองนครปฐมจึงเปลี่ยนไป) แต่ขณะเดียวกันนักวิชาการบางท่านก็เชื่อว่า อ.เภออุทอง และจังหวัดลพบุรี ที่น่าจะเป็นเมืองหลวงมากกว่า (กรมศิลปากร, 2506)

การศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการในสมัยต่อมาต่างก็ยอมรับว่า ในดินแดนประเทศไทยมีอาณาจักรทวารวดีเมื่อได้พบเหรียญเงิน 2 เหรียญที่โบราณสถานเนินหิน ใกล้วัดพระประโทนจังหวัดนครปฐมเมื่อ พ.ศ.2486 เหรียญเงินทั้งสองนั้น ด้านหนึ่งมีข้อความจารึกเป็นตัวอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตอ่านได้ว่าศรีทวารวดี ศรปุณณะ ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า บุญของผู้เป็นเจ้าของทวารวดี จึงเป็นหลักฐานว่า อาณาจักรทวารวดีนั้นมีอยู่จริง

หลังจากนั้นได้พบเหรียญที่มีจารึกแบบเดียวกันนี้อีก เหรียญที่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรีและที่เมืองโบราณบ้านคูเมือง อ.เภออินทร์บุรีจังหวัดสิงห์บุรี แห่งละเหรียญ (พรณิกา เวลเดส, 2556)

3.อาณาจักรและที่ตั้งศูนย์กลางอาณาจักรทวารวดี

จากหลักฐานการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกที่นครปฐมและอุทอง สามารถสันนิษฐานโดยนักวิชาการได้ว่า อาณาจักรทวารวดีน่าจะมีเมืองหลวงอยู่ทั้งหมด 3 ที่ด้วยกัน คือ

3.1 เมืองนครปฐมโบราณ (เมืองพระประโทน หรือเมืองนครชัยศรี) ได้รับการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดีเจริญรุ่งเรืองขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 12 โดยพิจารณาจากการค้นพบเหรียญเงินถึง 2 เหรียญ ที่มีจารึกว่าศรีทวารวดีศรปุณณะ ซึ่งแปลว่า บุญของผู้เป็นเจ้าของทวารวดี เมืองนครปฐมโบราณ จึงน่าจะมีความสำคัญมากกว่าเมืองอื่นๆ ค. ข่า ทวารวดี ที่ปรากฏสืบมา อยู่ในสร้อยนามของเมืองหลวงเก่าของไทยในสมัยหลัง เช่น กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ผังเมืองนครปฐมโบราณที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย การพบจารึกภาษามอญที่เก่าที่สุดโบราณสถาน โบราณวัตถุที่พบอย่างมากมาย และโบราณสถานแต่ละแห่งล้วนมีขนาดใหญ่

3.2 เมืองอุทอง สันนิษฐานว่าเมืองอุทอง น่าจะเป็นเมืองหลวงหรือราชธานีอย่างน้อยช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยพิจารณาจากการพบเหรียญเงินที่มีจารึกว่า ศรีทวารวดี ศรปุณณะ จำนวน 2 เหรียญ ที่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นแห่งเดียวที่พบจารึกกล่าวถึงพระนามกษัตริย์ คือ พระเจ้าพรหมวรมัน จารึกอยู่บนแผ่นทองแดง กำหนดอายุจากตัวอักษรประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 เมืองอุทอง จึงน่าจะเป็เมืองหลวงของกษัตริย์พระองค์นี้โบราณสถานโบราณวัตถุภายในเมืองและบริเวณใกล้เคียงที่พบอย่างหนาแน่น โดยเฉพาะโบราณวัตถุสมัยแรกก็บอทธิพลอินเดีย เช่น ลูกปัดรูปแบบต่าง ๆ เหรียญโบราณ เป็นเมืองที่มีความเจริญมานานไม่ขาดสาย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเจริญสืบเนื่องต่อกันมาถึงสมัยพุนัน พุทธศตวรรษที่ 6-9 อาจเป็นเมืองหลวงของพุนันด้วยจนถึงสมัยทวารวดี

3.3 เมืองลพบุรี โดยพิจารณาจากเหรียญเงินมีจารึกเป็นภาษาสันสกฤตว่า ลวปุระ (หรือละโว้ ชื่อเดิมของเมืองลพบุรี) ที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พบโบราณสถานโบราณวัตถุเป็นจ นวนมาก (ศราวุฑ ค ศรี, 2556)

4 .ร่องรอยของทวารวดี

4.1 แนวคิดและทฤษฎีของการเกิดอาณาจักรทวารวดี

ทฤษฎีทวารวดีเป็นอาณาจักร และมีเมืองเป็นศูนย์กลางนักวิชาการที่เชื่อในทฤษฎีนี้เชื่อว่าทวารวดีมีรูปแบบการปกครองเป็นอาณาจักรและมีเมืองในภาคกลาง หรือบริเวณลุ่มแม่น้ำพระยาตอนล่าง เป็นศูนย์กลางอาณาจักร อาจเป็นเมืองนครปฐมโบราณ หรือเมืองอุทอง ที่อ.เภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือเมืองลพบุรี

ปัจจุบันนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าทวารวดียังไม่มีองค์ประกอบเพียงพอกับการเป็นอาณาจักรใหญ่เพราะว่า

4.1.1 จากข้อมูลทางโบราณคดี ไม่เคยพบร่องรอยบ่อมคาย ประตูดอรบ หรืออาวุธในการสงครามอย่างที่เป็นอาณาจักรควรเป็น

4.1.2 จากข้อมูลทางเอกสาร ไม่มีการกล่าวถึงการแผ่อำนาจทางการเมืองจากเมืองศูนย์กลางไปครอบคลุมเมืองอื่นๆ ครอบรอบ รวมทั้งระบบส่วยและบรรณาการ (พรณิกา เวลเดส, 2556)

4.2 เศรษฐกิจของอาณาจักรทวารวดี

ทางการการส่งเสริมด้านสาธารณูปโภค ประชาชนประกอบอาชีพทางการเกษตรเลี้ยงสัตว์ การประมง อีกทั้งยังมีฝีมือด้านงานช่างด้านต่างๆ ทาการค้าขายกับต่างชาติ เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำสำคัญ เช่นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกลอง ลุ่มแม่น้ำพรหมบุรี ลุ่มแม่น้ำสัก และการค้าขายกับเมืองใกล้เคียง โดยเฉพาะกับชาวต่างชาติ โดยทางทะเล เช่น อินเดีย อาหรับ จีน และคาบสมุทรมลายู ยังมีชาวต่างชาติ เช่น จีนและอินเดีย นาเรือเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานชั่วคราว ผลิตภัณฑ์ที่สำคัญ คือ ข้าว ของป่า และแร่ธาตุ เมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทางน้ำออก ทางทะเลได้สะดวกจะเป็นเมืองท่า ศูนย์กลางทางการค้าขาย ส่วนเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปจะเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าเพื่อส่งมายังเมืองท่าอีกทีหนึ่ง (พรหมนิภา เวลเดส, 2556)

4.3 ลักษณะและความเป็นอยู่ของชาวทวารวดี

จากโบราณสถานตามที่ต่าง ๆ ทำให้ทราบว่าเมืองสมัยทวารวดีมีกำแพงดินและคูเมืองล้อมรอบ ภายในเมืองมีสระน้ำ 1-2 แห่ง บางเมืองมีสระอยู่หน้าประตูเมือง ภายในเมืองมีระบบระบายน้ำรางดินแสดงถึงความเป็นรัฐชลประทานภายในแผ่นดิน โบราณสถานภายในตัวเมืองมีน้อยแต่มีมากอยู่รอบตัวเมือง จากเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องประดับพบว่า คนสมัยทวารวดีมีใบหน้ากลมและเหลี่ยมริมฝีปากหนา บางคนผมหยิก ทั้งชายหญิงมีทรงผมที่แปลก สวมตุ้มหูเป็นห่วงใบบางคนสวมสร้อยคอหรือห่วงเงิน บ้างใช้ลูกปัดสีต่าง ๆ มาประดับกายนุ่งผ้าโจงกระเบน มีสายคาดที่เอว สวมแหวนทาดด้วยสาริต หัวแหวนมีทั้งธรรมดาและมีตรา พบว่าพาหนะเป็นปูนปั้นมีทั้งสาเกา ช้างม้า เรือสาเกาใช้ค้าขายกับต่างประเทศเพราะพบลูกปัดมีตราเป็นของที่ทามาจากเมืองจีนหรือประเทศแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน พบไหมปักผ้ายรอบปากไหมมีแถบแดงและขาว เป็นไหมคล้ายกับที่พบในแคว้นอิสานปุระ แสดงว่าสมัยเจนละตอนบนและทวารวดีตอนต้นได้มีการติดต่อกัน ในสารานุกรมจีนกล่าววาทวารวดีได้ถวายเป็นบรรณาการแก่จีนในรัชกาลพระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ พ.ศ. 1170-1192 และอาณาจักรนี้มีตลาด 6 แห่ง การค้าขายใช้เงินเหรียญทั้งสิ้น เงินตราสมัยทวารวดีเป็นเหรียญดีบุก (ศราวุธ ค ศรี, 2556)

4.4 ศิลปะของอาณาจักรทวารวดี

ศิลปกรรมประติมากรรมระยะแรกเลียนแบบศิลปะอินเดีย ต่อมาจึงดัดแปลงเป็นฝีมือช่างพื้นเมือง ส่วนใหญ่เป็นศิลา จาหลักและลายปูนปั้น มี ทั้งพระพุทธรูป เสาธรรมจักร รอยพระพุทธรูป พระพิมพ์ และลายปูนปั้นแสดงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ส่วนอาคารสร้างด้วยอิฐขนาดใหญ่ และ ศิลาลงประดับลายปูนปั้น แบบประทับนั่งสมาธิและแบบนั่งห้อยพระบาททั้งสองข้างคล้ายนั่งเก้าอี้ ส่วนใหญ่มักสร้างด้วยศิลา มีหิน (หมายถึง โลหะเจือชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยตะกั่วและดีบุก นิยมใช้ทาพระเครื่อง) บ้างก็มีแต่ทองคำเล็ก นอกนั้นก็พบมักเป็นรูปธรรมจักรมีกวางหมอบอยู่ข้างล่างด้านหน้า พระพุทธรูป มีทั้งสลักจากหินทาดด้วยดินเผา และหล่อด้วยสาริต สมัยแรกทาดอย่างอินเดียอย่างมาก ต่อมาผสมผสานอิทธิพลพื้นเมืองจนเป็นแบบเฉพาะของ ทวารวดี ธรรมจักรและกวางหมอบ สลักจากหิน แสดงถึงปฐมเทศนาพระพิมพ์ พบมากเช่นกัน สร้างขึ้นเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา พบคล้ายคลึงกันในเมืองโบราณทุกแห่ง ทุกภาคของประเทศ ประติมากรรมสมัยนี้ได้รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะ ซึ่งเจริญแพร่หลายทางภาคกลางและตะวันตกของอินเดียระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-11 จนถึงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-13 ซึ่งสมัยคุปตะเป็นสมัยที่เจริญสูงสุด เรียกว่า คลาสสิกของอินเดีย(กรมศิลปากร, 2504)

4.5 สถาปัตยกรรมของอาณาจักรทวารวดี

ส่วนมากจะเหลือให้เห็นเพียงโครงสร้างหรือฐาน ซึ่งสร้างด้วยวัสดุจากพวกอิฐ หิน ศิลาลง โดยโครงสร้างบนมักจะทำด้วยไม้ และได้ผุพังไปตามกาลเวลา เช่น พระปฐมเจดีย์องค์เดิมทรงบาตรคว่ำ รูปปั้นรูปสลักที่ฐานเจดีย์วัดพระประโทน จังหวัดนครปฐม บริเวณอุทยานเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และที่บริเวณอาเภอศรีมหาโพธิ์จังหวัดราชบุรี รวมทั้งประตูลอกที่วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม แต่ที่ยังคงมีสภาพดี มีความสวยงามจะพบได้ที่เจดีย์กู่กุด จังหวัดลาพูน (กรมศิลปากร, 2504)

4.6 การแต่งกายของชาวอาณาจักรทวารวดี

การแต่งกายได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย การแต่งกายบุรุษไว้ผมยาวมุ่นเป็นมวย และมีเครื่องประดับศีรษะ นุ่งผ้ามี 2 แบบ คือ นุ่งผ้ายาวครึ่งน่อง และนุ่งโจงกระเบนแบบโธตี คาดเข็มขัดแบบต่าง ๆ มีผ้าคล้องไหล่ ลักษณะของผ้าที่เขายังสามารถบอกถึงฐานะคนสมัยนั้นอีกด้วยเช่น พระเจ้าแผ่นดินทรงนุ่งผ้ายกดอก ขุนนางผู้ใหญ่และเจ้านายผ้ายกดอกต่าง ๆ ถ้าขุนนางธรรมดาใช้ผ้ายกดอกสองชาย

ส่วนราษฎรสามัญจะใช้ผ้ายกได้เฉพาะผู้หญิงเท่านั้น ส่วนผู้ชายคงใช้ผ้าฝ้ายกับผ้าทอจากปอกระเจา และประดับตกแต่งร่างกายด้วย เครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกเครื่องประดับของบุรุษแต่ละประเภทดังนี้ บุรุษนิยมไว้ผมยาว แล้วเกล้ามวยไว้ตรงด้านหลังศีรษะบนศีรษะมีการประดับผมทั้งเพื่อความสวยงาม และเพื่อแสดงฐานะอันดรศักดิ์ขแต่มีบางกลุ่มที่ไว้ผมสั้นแคคอก และหัวผมแสดกลาง ลักษณะของศิราภรณ์บุรุษ มีตั้งแต่แบบเรียบง่ายไปจนถึงประดิษฐ์เป็นมงกุฎประดับเพชรพลอยด้วยฝีมือช่างชั้น สูงผมทรงสั้นแคคอก หัวแสดกลาง จับเป็นลอนตลอด น่าจะเป็นทรงผมของพวกนักรบ

ดังดูได้จากภาพชาดกที่ประดิษฐ์ฐานเจดีย์จุลประโทน ผมไว้ยาว มุ่นเป็นมวยไว้ด้านหลังท้ายทอย มักเป็นทรงผมของพราหมณ์ ผมไว้ยาว มุ่นเป็นมวยไว้บนกระหม่อมกลางศีรษะ มักเป็นทรงผมของชนชั้นสูง เครื่องประดับของสตรีคล้ายกับของบุรุษ คือ ประดับตั้งแต่ศีรษะจนถึงเท้า ภาพประติมากรรมสตรีดูจะมีน้อยกว่าภาพของบุรุษ (ศักดิ์ชัยสายสิงห์, 2554)

5. การเสื่อมสลายของอาณาจักรทวารวดี

ตอนปลายสมัยทวารวดี เมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรทวารวดีส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้างสาเหตุเกิดจากแม่น้ำสำคัญเคยไหลหล่อเลี้ยงเมืองตื่นเงิน หรือเปลี่ยนเส้นทางเดิน ทำให้ขาดแคลนน้ำ เมืองบางเมืองต้องย้ายที่ตั้งไปอยู่ที่ใหม่ไกลทางน้ำ แต่ก็มีบางเมืองมีการอยู่อาศัยติดต่อกันอย่างไม่ขาดช่วงจนถึงสมัยอยุธยา

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 อิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองจากเขมรจากด้านตะวันออกได้แผ่เข้ามาถึงภาคกลางของประเทศไทยวัฒนธรรมทวารวดีที่เคยรุ่งเรือง ได้ถูกวัฒนธรรมเขมรเข้าครอบงำจนล่มสลายลงการสิ้นสุดของอาณาจักรทวารวดีอาจเป็นเพราะสาเหตุ 2 ประการ คือ

คือ ประการแรก ความแปรเปลี่ยนของสภาพภูมิศาสตร์แม่น้ำเปลี่ยนทางเดินเช่นในเมืองอุทองหรือทะเลตื่นเงินกลายเป็นแผ่นดินงอกกลีอกออกไปในทะเล ทำให้ตัวเมืองที่เคย ตั้งอยู่ริมทะเลเช่นเมืองนครปฐมเดิมต้องร่นเข้าไปอยู่ในแผ่นดิน เพราะมีหลักฐานว่า ได้พบซากสมอเรือและเปลือกหอยทะเลมากมายที่บริเวณเมืองนครปฐมเก่าทำให้การคมนาคมติดต่อยากลำบาก

ประการที่สอง อาจเป็นเพราะอิทธิพลของขอมที่แผ่ขยายเข้ามาในพุทธศตวรรษที่ 16 ทั้งทางด้านารปกครองและวัฒนธรรมจนยากที่จะป้องกันได้ (ธิดา สาระยา, 2545, น.80)

6. บทสรุป

กล่าวได้ว่าอาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรที่เคยเจริญรุ่งเรืองมากในอดีต เมื่อศึกษาจากร่องรอยที่ค้นพบ อาทิ เหรียญเงินที่มีจารึกว่า ศรีทวารวดี ศวรูปุณยะ เสมอธรรมจักร รอยพระพุทธรูป พระพิมพ์ และลายปูนปั้นแสดงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทำให้ทราบถึงความเป็นมาของอาณาจักรทวารวดีรวมทั้งการใช้ชีวิตความเป็นอยู่รวมไปถึงพัฒนาการต่าง ๆ ทางด้านศิลปะโบราณและสถาปัตยกรรมที่มีความสวยงามและมีความสำคัญ ซึ่งศิลปะทวารวดีที่สร้างขึ้นมานั้นได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยเฉพาะ สร้างขึ้นเนื่องในความเชื่อและความศรัทธาทางพุทธศาสนา ร่องรอยของทวารวดีจึงเป็นร่องรอยจากความศรัทธาผ่านศิลปะที่ปรากฏในศาสนสถานทวารวดีนั่นเอง

7. เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร.(2504).**โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี**.กรุงเทพฯ:ศรีปัญญา.

กรมศิลปากร.(2506).**โบราณวัตถุสมัยทวารวดีแห่งใหม่**.กรุงเทพฯ.ศรีปัญญา.

พรณิกา เวลเดส.(2556).**อาณาจักรทวารวดี**.กระบี่:พีเคปรีนส์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์.(2554).**ศิลปะทวารวดี**.กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์.(2558).**ศิลปะพม่า**.กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.

ศราวุธ ค.าศี.(2556).**ทวารวดี**.กรุงเทพฯ:สมฤดีการพิมพ์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์.(2558).ศิลปทวารวดี.กรุงเทพฯ:สารคดี.

จิตา สารระยา.(2545). ทวารวดี:ต้นประวัติศาสตร์ไทย.กรุงเทพฯ:หทัยรัตน์การพิมพ์.